

УДК 347.62:355.01

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.39>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБУ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Лугина Є.Ю.,

ЗВО 3-го курсу,

Національний університет «Чернігівська політехніка»

ORCID: 0009-0000-1329-4843

Кочина О.С.,

кандидат юридичних наук, доцент,

Національний університет «Чернігівська політехніка»

ORCID: 0000-0001-5625-8703

Лугина Є.Ю. Кочина О.С. Проблемні аспекти правового регулювання державної реєстрації шлюбу в Україні під час воєнного стану.

Стаття присвячена аналізу норм Сімейного кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», а також підзаконних актів, що регулюють порядок державної реєстрації актів цивільного стану в Україні. Зазначається, що актуальною є проблема державної реєстрації шлюбу у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України. Автори зазначають, що законодавче визначення поняття шлюбу в СКУ дозволяє його відмежувати від інших видів сімейних відносин, однак не відображає основних ознак, що притаманні шлюбу відповідно до Конституції України, інших положень СКУ, що регулюють шлюб, та норм міжнародних правових актів. Загальний порядок реєстрації шлюбу закріплений у СКУ та Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» містить перешкоди для реєстрації шлюбу для осіб у зв'язку з наслідками воєнних дій. Тому Кабінет Міністрів України запровадив інститут державної реєстрації шлюбу в електронній формі, що спершу поширювався на військовослужбовців, які бажали укласти шлюб, але згодом через скасування обмежувальних постанов, така можливість стала загальнодоступною. Аналіз норм Порядку, затвердженого Постановою КМУ № 345, та загального порядку доводить наявність відмінностей у правовому регулюванні цієї процедури. Зазначено, що альтернативний порядок дозволяє особам швидше зареєструвати шлюб, та не вимагає заявників бути особисто присутніми у приміщенні відділу органу ДРАЦС, оскільки всі учасники долучаються до відеоконференції через Портал Дія. У разі невдалої спроби здійснити реєстрацію шлюбу онлайн, наречені можуть обрати іншу дату, не здійснюючи повторно всіх дій, що передують церемонії реєстрації шлюбу. Автори підкреслюють, що альтернативний порядок є необхідним для забезпечення права на шлюб, однак він потребує вдосконалення. Зокрема, зроблено висновок, що зміни мають бути здійснені не лише урядом, але і парламентом. Увагу зосереджено на таких проблемах, як: відсутність змін, пов'язаних із впровадженням реєстрації шлюбу онлайн, у СКУ та Законі України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»; відсутність норм, що дозволяють реєструвати шлюб онлайн особам, які досягли 16 років та мають право на укладення шлюбу, іноземцям та особам без громадянства.

Ключові слова: реєстрація шлюбу, акти цивільного стану, воєнний стан, Сімейний кодекс України, Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Luhyna E.Yu., Kochyna O.S. Problematic aspects of legal regulation of state registration of marriage in Ukraine during martial law.

The article is devoted to the analysis of the norms of the Family Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On State Registration of Acts of Civil Status», as well as by-laws regulating the procedure for state registration of acts of civil status in Ukraine. It is noted that the actual problem is the state registration of marriage in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. The authors note that the legislative definition of marriage in the Family Code of Ukraine allows it to be distinguished from other types of family relations, but does not reflect the main features inherent in marriage in accordance with the Constitution of Ukraine, other provisions of the Family Code of Ukraine governing marriage, and the norms of international legal acts. The general procedure for registering a marriage is enshrined in the Family Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On State Registration

of Acts of Civil Status» contains obstacles to registering a marriage for persons in connection with the consequences of hostilities. Therefore, the Cabinet of Ministers of Ukraine introduced the institution of state registration of marriage in electronic form, which initially extended to military personnel who wanted to marry, but later, due to the abolition of restrictive decisions, such an opportunity became publicly available. The analysis of the norms of the Procedure approved by CMU Resolution No. 345 and the general procedure proves the existence of differences in the legal regulation of this procedure. It is specified that the alternative procedure allows persons to register a marriage more quickly, and does not require applicants to be personally present in the premises of the department of the State Registration Service of Ukraine, since all participants join the video conference through the Diia. In the event of an unsuccessful attempt to register a marriage online, brides can choose a different date without re-performing all the actions preceding the marriage registration ceremony. The authors emphasize that an alternative procedure is necessary to ensure the right to marriage, but it needs to be improved. In particular, it was concluded that changes should be made not only by the government, but also by the parliament. Attention is focused on such problems as: lack of changes related to the introduction of marriage registration online, in the Family Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On State Registration of Civil Status Acts»; lack of rules that allow registering marriage online to persons who have reached the age of 16 and have the right to marry, foreigners and stateless persons.

Key words: marriage registration, acts of civil status, martial law, Family Code of Ukraine, Unified State Web Portal of Electronic Services.

Постановка проблеми. Попри те, що сімейні відносини належать до сфери приватного життя особи, законодавством регламентовано певні правові норми щодо шлюбу та прав й обов'язків осіб, що бажають його укласти, щоб ті могли захистити свої права та інтереси у разі виникнення спорів або завдання шкоди, та з метою захисту моральних засад та інтересів населення, про що неодноразово згадується у Конституції України (ст.ст. 35, 54), Цивільному кодексі України (ст. ст. 13, 19, 26, 203 та ін.) та інших актах законодавства. Стаття 51 Конституції України встановлює три основоположні принципи шлюбний правовідносин: добровільність, рівність прав і обов'язків подружжя та захист сім'ї державою [1]. Ці основні засади укладення шлюбу в Україні є базисом для нормативного регулювання умов та порядку реєстрації шлюбу спеціальним законодавством, до якого зокрема входить Сімейний кодекс України (далі – СКУ) як основний кодифікований акт у сфері сімейних правовідносин, а також інші нормативно-правові акти, які в умовах воєнного стану відіграють додаткову роль у забезпеченні права особи на укладення шлюбу.

Воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку з військовою агресією російської федерації, вніс значні корективи у правове регулювання укладення шлюбу. Зокрема, для забезпечення прав громадян та зменшення бюрократичних процедур було спрощено процес реєстрації шлюбу, запроваджено можливість подачі заяви та проведення реєстрації в електронній формі. На сьогодні такі кроки є необхідними у законодавстві, а їх впровадження породжує багато правових питань, що стосуються як стану нормативного закріплення зазначених змін, так і практичних результатів їх реалізації.

Мета дослідження: визначити особливості укладення шлюбу в умовах воєнного стану; дослідження законодавчих змін у цій сфері, зокрема тих, що були здійснені Кабінетом Міністрів України, та аналіз відповідності їх загальному порядку державної реєстрації шлюбу в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Актуальність проблем у правовому регулюванні державної реєстрації шлюбу розглядали А.О. Дутко, С.Б. Булеца, І.Е. Ревуцька, К.Б. Дудорова, К.М. Семенець та ін. Однак, чинна на момент публікації цієї статті Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі» та наслідки її затвердження ще не були науково дослідженні. Пропонується порівняння положень СКУ та Закону № 2398-VI, які встановлюють загальний порядок реєстрації шлюбу, та альтернативний Порядок, затверджений Постановою № 345, і виділити окремі особливості, які набули чинності.

Виклад основного матеріалу. Порядок державної реєстрації шлюбу частково регулює СКУ, однак його розширений зміст міститься у ст. 14 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» № 2398-VI від 07.01.2010 р. (далі – Закон № 2398-VI). Умовно положення СК та Закону № 2398-VI, що містять правила державної реєстрації шлюбу, можна назвати загальним порядком реєстрації шлюбу.

В умовах воєнного стану через об'єктивну неможливість реалізації деяких правил, встановлених зазначеними актами, було впроваджено альтернативний порядок реєстрації шлюбу. Введення воєнного стану в Україні 24 лютого 2022 року мало своїм наслідком чимало змін у правовому регулюванні суспільних правовідносин. Вже на початку повномасштабного вторгнення стало зрозуміло,

що традиційні механізми реєстрації шлюбу, передбачені законодавством, наприклад, у частині фізичного присутності подружжя в органах реєстрації, не можуть бути реалізовані в повному обсязі.

Оскільки зазначене вище свідчить про неможливість держави гарантувати захист сімейних правовідносин, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), користуючись практикою цифровізації надання послуг в Україні, з метою полегшення процедури реєстрації шлюбу видав Постанову «Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану» № 213 від 7 березня 2022 року [2]. Основна суть нововведення, зробленого цією постановою, полягала у наданні військовослужбовцям ЗСУ та інших військових формувань укласти шлюб дистанційно, без присутності себе або нареченої.

Однак, від 30.10.2024 року дана постанова втратила чинність. Натомість, уряд прийняв Постанову «Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі» від 29 березня 2024 р. № 345 (далі – Постанова № 345). Постанова покладає на Міністерство юстиції та Міністерство цифрової трансформації обов'язок забезпечити організаційну та технічну можливість впровадження Порядку реалізації експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі (далі – Порядок) засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та з використанням мобільного додатка Дія [3].

Отже, якщо проаналізувати такі дії уряду, можна зробити висновок, що поступово було прийнято рішення зробити дистанційне укладення шлюбів доступним не лише для військовослужбовців, та тим самим запровадити альтернативну до загального порядку процедуру реєстрації шлюбу, норми якого поширюються на всіх осіб. На необхідність надання можливості всім особам дистанційно реєструвати шлюб неодноразово вказували й інші юристи, зокрема С.Б. Булеца та І.Е. Ревуцька [4, с. 159]. Погоджуючись з ними, рішення уряду можна вважати обґрунтованим, але водночас постає питання про те, чи було здійснено належну правову регламентацію такого порядку у відповідності з Конституцією України, СКУ та Законом № 2398-VI, та чи не було порушено принципів пропорційності та співмірності при заміщенні загального порядку державної реєстрації шлюбу.

Нові правила не змінюють умов укладення шлюбу, визначених у СКУ, але водночас процедура здійснення деяких дій для наречених та органів ДРАЦС була спрощена, зокрема шляхом легалізації застосування засобів дистанційної комунікації та зв'язку у даній сфері. Процедура реєстрації шлюбу у загальному порядку розпочинається з подання заяви до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану (ДРАЦС) (ч. 1 ст. 28 СК України) [5]. Заява подається особисто обома нареченими або через представника, якщо є поважні причини (ч. 3 ст. 28 СК України, ч. 1 ст. 14 Закону № 2398-VI). Під час подання заяви працівники ДРАЦС інформують наречених про умови і порядок державної реєстрації шлюбу, їхніми правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків, обов'язок повідомити один одному про стан свого здоров'я, попереджають наречених про відповідальність за приховання відомостей про наявність перешкод для державної реєстрації шлюбу (ст. 29 СК України, ч. 3 Закону № 2398-VI) [6].

Новий порядок пропонує одній зі сторін за бажанням ініціювати процес через мобільний додаток Порталу Дія, створивши пропозицію другому партнеру, котрий має підтвердити своє бажання укласти шлюб. Це підтвердження здійснюється в електронному вигляді протягом 14 днів після отримання пропозиції (пункт 4 Порядку). Після підтвердження такої пропозиції заявники можуть переходити до формування заяви. Відомості для заяви вносяться за допомогою додатка з автоматичним підтвердженням даних з реєстрів. Тому, попередньо наречені мають пройти електронну ідентифікацію через інтегровану систему ідентифікації або кваліфікований електронний підпис.

Отже, згідно з новим порядком наречені виражають особисту волю зареєструвати шлюб, оскільки кожен з них самостійно заповнює та подає заяви через сервіс Дія, що відповідає правилам загального порядку щодо особистої подачі заяв. Очевидно, що інститут представництва при електронній реєстрації шлюбу не є необхідною, адже наречені можуть самостійно в будь-який момент, незалежно від місця перебування, подати заяву.

Загальний порядок встановлює, що реєстрація шлюбу здійснюється через один місяць після подання заяви (ч. 1 ст. 32 СК України). Проте, за наявності поважних причин, цей строк може бути скорочений (ч.ч. 1-2 ст. 32 СК) або продовжений не більш як на три місяці, для усунення перешкод реєстрації шлюбу (ч. 3 ст. 32 СК). Такі терміни несуть важливе значення для захисту інтересів наречених. Наприклад, якщо один із наречених після подання заяви відмовляється від вступу в шлюб, він може бути зобов'язаний відшкодувати витрати іншій стороні, понесені у зв'язку з підготовкою до одруження (ч. 3 ст. 31 СК України). Виняток становлять випадки, коли відмова спричинена аморальною поведінкою іншої сторони або приховуванням нею важливих обставин. Якщо заручини розірвано, подарунки, які були зроблені у зв'язку з майбутнім шлюбом, можуть бути повернуті за вимогою дарувальника (ч. 4 ст. 31 СК України).

У Порядку КМУ такі терміни не передбачені. Дата та час для реєстрації шлюбу в електронній формі вибираються через мобільний додаток Порталу Дія (Дія) ініціатором заявки. Ці дані вважа-

ються підтвердженими, коли другий заявник вводить свої відомості у заяві. Дата реєстрації шлюбу не може бути обраною раніше ніж через п'ять календарних днів з моменту вибору дати проведення державної реєстрації шлюбу (п. 6 Порядку).

Отже, електронна державна реєстрація шлюбу може бути здійснена у значно коротші строки, що дає нареченим можливість швидкого набуття статусу подружжя. Але натомість наречені, які швидко стануть подружжям, у випадку відмови від подружнього життя у місячний термін від подання заяви про державну реєстрацію шлюбу, не зможуть скористатися тими гарантіями, що викладені у ст. 31 СКУ.

Закон № 2398-VI зобов'язує наречених повідомити один одного про стан здоров'я, а орган ДРАЦС, що приймає заяву, має з цим обов'язком та іншими правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків їх ознайомити (ч. 3 ст. 14 Закону № 2398-VI). Приховування відомостей про стан здоров'я може стати підставою для визнання шлюбу недійсним. Наразі це питання окремо регулюється актами Кабінету Міністрів України (Постанова «Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених» від 16 листопада 2002 року № 1740) та Міністерства охорони здоров'я (Наказ про перелік видів добровільного медичного обстеження осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу від 20.12.2002 року № 480).

Але під час електронного укладення шлюбу орган ДРАЦС безпосередньо не приймає заяви подружжя, а тому і не може повідомити їх про відповідальність за недотримання зазначених обов'язків, що може негативно вплинути на практику визнання таких шлюбів у майбутньому, оскільки наречені можуть не здогадуватися про можливість проходження обстеження стану здоров'я і його роль під час укладення шлюбу.

Ключовою відмінністю порядку електронної державної реєстрації шлюбу від загального порядку є зміна вимог, викладених у ст. 33 СКУ та ч. 8 ст. 14 Закону № 2398-VI, що передбачають реєстрацію шлюбу у приміщенні органу ДРАЦС, або поза приміщенням ДРАЦС за бажанням наречених та за наявності поважних причин: за місцем проживання наречених – якщо вони не можуть прибути до ДРАЦС через певні обставини, у медичних закладах – якщо один із наречених перебуває на стаціонарному лікуванні, в інших місцях – якщо є обґрунтовані причини, що унеможливають прибуття до органу реєстрації.

Також при реєстрації шлюбу згідно із загальним порядком участь представника не допускається – особиста присутність обох наречених є обов'язковою. Реалізація саме цього правила через наслідки воєнних дій на території держави стала майже не можливою. Тому, державна реєстрація шлюбу в електронному вигляді дозволяє здійснити процедуру реєстрації у форматі відеоконференції через Портал Дія. Процес включає обов'язкову участь заявників та працівника відділу державної реєстрації актів цивільного стану в відеоконференції в реальному часі. Інші особи, яким заявники надали інформацію про підключення, можуть також переглядати цю відеоконференцію.

Тобто, альтернативний порядок не скасовує обов'язку наречених бути присутніми на момент безпосередньої реєстрації їхнього шлюбу, але усувається вимога фізичного перебування в конкретному місці. Безумовно, це вирішує проблему, коли наречені фізично не можуть одночасно прибути до органу ДРАЦС, або коли обоє з них перебувають у різних місцях.

Важливим є те, що при формуванні Порядку було враховано потенційні перешкоди у здійсненні відеоконференції. Так, наприклад: відсутність стабільного інтернет зв'язку, технічні сервісні проблеми з авторизацією та підключенням до відеоконференції у Порталі Дія, неприбуття наречених чи одного з них та ін. У такому разі встановлюється можливість протягом 15 хвилин всі ці причини усунути та провести державну реєстрацію шлюбу у встановленому порядку. Якщо ж заявники, або один із них, або працівник органу ДРАЦС не доєднаються до відеоконференції, чи не будуть усунуті технічні несправності протягом цього часу, то наречені можуть цього ж дня обрати найближчу дату для здійснення державної реєстрації шлюбу.

Отже, від наречених не вимагається повторно здійснювати всі дії, що передують реєстрації шлюбу у форматі відеоконференції. Крім цього, вони звільняються від повторної сплати державного мита та плати за надання платних послуг відділом органу ДРАЦС. Таким чином залишається пріоритетним надання особам можливості зареєструвати шлюб у спрощеному (а отже, швидшому) порядку.

І у разі реєстрації шлюбу у порядку ст. 14 Закону № 2398-VI та СКУ, так і у разі його реєстрації в електронному вигляді, кожен із подружжя отримує свідоцтво про шлюб. Порядок гарантує доставку свідоцтва, але із застереженням: доставка не здійснюється у адміністративно-територіальні одиниці, що належать до з переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією, затвердженого Мінреінтеграції, для яких не визначена дата завершення бойових дій або тимчасової окупації. Останнє свідчить про неможливість держави повноцінно гарантувати своїм громадянам, які перебувають на непідконтрольних територіях, реалізацію права на державну реєстрацію шлюбу.

Також поруч із позитивними аспектами впровадження державної реєстрації шлюбу в електронному вигляді, слід обґрунтувати недоліки, що породжують законодавчу невизначеність. По-перше, різниця між числом пропозицій зареєструвати шлюб та числом зареєстрованих шлюбів колосальна. Станом на жовтень 2024 року за словами Міністра цифрової трансформації України Михайла Федорова шлюб у електронному вигляді уклали 600 пар. При цьому пропозицій одружитися було подано в сотні разів більше: понад 1 300 000 [7]. Це спричинено тим, що погодження «пропозиції» іншою стороною не породжує обов'язку заповнити заяву для реєстрації шлюбу. Тому користувачі, без наміру одружуватися, мали можливість частково скористатися сервісами застосунку «Дія». Також таке поняття як «пропозиція одруження» не передбачена чинним законодавством і не є умовою для реєстрації шлюбу. Тому закріплення у Порядку можливості зробити однією стороною пропозицію одружитися іншій стороні є лише оцифрованим церемоніалом, який передувє офіційній реєстрації шлюбу. Правового значення така дія не має.

По-друге, СК досі не зазнав необхідних змін у зв'язку з впровадженням альтернативної процедури реєстрації шлюбу. Слід погодитися з К.Б. Дудоровою, яка підкреслила, що впровадження шлюбу в електронній формі суперечить правилам, закріпленим у статтях 34 та 48 СК, і ст. 14 Закону № 2398-VI. Невідповідність підзаконного акту законам створює підґрунтя для оспорування легітимності шлюбів, укладених у спосіб, який не відповідає СК. Тому, на думку вченої, СК слід доповнити новими положеннями а саме: ч. 1 ст. 34 СК викласти у такій редакції: «Присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою за винятком випадків, встановлених актами законодавства»; ч. 1 ст. 48 СК: «Шлюб, зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним за винятком випадків, встановлених актами законодавства» [8, с. 56].

По-третє, залишаються невирішеними колізії між нормами СК та Порядку. Наприклад, відповідно до ст. 22 СК шлюб може бути зареєстрований як між особами, які на момент реєстрації шлюбу досягли вісімнадцятирічного віку, але й особи від шістнадцяти років, яким відповідно до ч. 2 ст. 23 СК рішенням суду надано право на шлюб. Водночас пункт 2 Порядку передбачає, що заявниками можуть бути лише чоловіки та жінки, які на день державної реєстрації шлюбу досягли 18 років. Так само порядок не передбачає можливості реєстрації шлюбу в електронній формі, якщо однією зі сторін є громадянин іноземної держави чи особа без громадянства.

Висновки. Експериментальний проект реєстрації шлюбу в електронній формі в Україні сприяє полегшенню процесу реєстрації шлюбу для громадян, підвищує ефективність роботи органів ДРАЦС. Та оскільки реєстрація шлюбу в Порталі Дія для громадян стала доступною зовсім нещодавно, вона ще потребує покращення. Найважливішим завданням ВРУ та КМУ у цьому перспективному напрямку є гармонізація норм законів та постанов уряду. Електронна форма державної реєстрації шлюбу має бути закріплена у СКУ та Законі № 2398-VI, що робитиме її законною альтернативною процедурою укладення шлюбу, а не проектом, запропонованим та реалізованим лише урядом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 04.05.2025).
2. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-п#Text> (дата звернення: 04.05.2025).
3. Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 бер. 2024 р. № 345. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-a345> (дата звернення: 04.05.2025).
4. Булеца С.Б., Ревуцька І.Е. Місце діджиталізації при укладенні шлюбу в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. С. 156–162.
5. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 04.05.2025).
6. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text> (дата звернення: 01.03.2025).
7. Скільки пар одружилися онлайн у «Дії» – розповів Федоров. *Суспільне новини*. 29 жовтня 2024. URL: <https://suspilne.media/868563-skilki-par-odruzilisa-onlajn-u-dii-rozpoviv-fedorov/> (дата звернення: 04.05.2025).
8. Дудорова К.Б. Актуальні правові проблеми укладення та розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни: збірник тез*. Хмельницький, 2024. С. 56–57.